

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 130(091):316.286/.473

ПРОБЛЕМАТИКА ІРОНІЇ В НІГІЛІСТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ Ф. НІЦШЕ

С. М. Гейко, кандидат філософських наук
О. В. Данилків, студентка
svetageiko@rambler.ru

Анотація. Проаналізовано поняття «іронія» у філософських поглядах Ф. Ніцше. У своїй критиці абсурдності традиційної системи цінностей філософ керувався нігілістичним прагненням зруйнувати її як застарілу і вибудувати іншу, що, на його думку, більше відповідає реальному життю. Нігілістична іронія Ніцше – приклад крайнього розчарування і суб'єктивного руйнування сталих метафізичних систем. Таке трактування розкриває ознаки модерністського іронічного дискурсу.

Ключові слова: іронія, неklasичне визначення іронії, екзистенціал, логоцентризм, нігілізм, песимізм, волюнтаризм.

У сучасній філософській думці актуалізується аналіз феноменів іронізму та нігілізму, що зумовлено трансформацією культурної парадигми, яка відбувається на зламі тисячоліть. Центральні філософські категорії відкривають нові ракурси соціокультурного буття людини і привертають увагу дослідників до понять, які раніше займали маргінальне положення у класичній філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні найбільш вивченими у філософії є такі аспекти іронії: історичний (Лосєв О., Шестаков, В. Гайденко П., Гайдукова Т., Габітова Р.), функціональний у сенсі доміанти художнього напрямку (Берковський М., Ванслов В., Славов І.), досліджено роль іронії в художньому методі (Берковський М., Бахтін М.), у структурі комічного (Борєв Ю., Дземідок Б., Пасі І., Пропп В.), вивчено ціннісний та психологічний аспекти іронії (Вереш А., Кіршбаум Е., Півоев В.). Незважаючи на існування значного масиву літератури, в якій більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти обраної проблеми, все ж стан її наукового осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що поняття іронії не було у вітчизняній теоретичній думці окремим предметом вивчення, а й через те, що ряд вузлових моментів осмислюваного феномена залишається поза увагою дослідників.

Мета дослідження – спроба зрозуміти нігілізм та іронізм у філософських поглядах Ніцше.

Виклад основного матеріалу. Із середини ХІХ ст. у західноєвропейській культурі постають кризові явища, які є відображенням безнадійних і індивідуалістичних настроїв, що свідчать про неприйняття життя. Вони спостерігаються і в антропологічно орієнтованій філософії. Духовна криза

зростає на хвилі економічного прогресу, що супроводжує народження капіталізму та характеризується поглибленням утилітаризму і прагматизму, відкриваючи шлях до вільного підприємництва й ініціативи людини.

З одного боку, це призводить до зростання бездуховності, до подальшої фальсифікації цінностей, що надбудовуються над відносинами «корисності», а отже, до розуміння безґрунтовності колишнього ідеалу духовно багаті людини. З іншого боку, буржуазний прогрес створює видимість відособлення індивіда від соціального цілого й породжує ілюзію, ніби досягнення індивідуальної свободи можливе, якщо не у творчості, то в незалежності від суспільства.

Руйнуванню романтичного ідеалу сприяє і поразка буржуазно-демократичних революцій у Франції та Німеччині 1848–1849 років, що зміцнює в колах буржуазної інтелігенції впевненість у неможливості реалізації людиною у суспільному житті своєї істинно людської сутності та свободи. Уся сфера суспільних відносин, зокрема культура, уявляється фальшивою, і робиться переоцінка цінностей з позиції егоїстичного «Я». Романтична уява, втративши культурно-міфологічні підстави, змінюється у філософії на чисту суб'єктивність. Але, не приймаючи соціальну дійсність, індивідуалістична свідомість успадковує від романтизму елітизм, ідею переваги суб'єктивності над світом. Романтична двоякість світу переростає в непереможну суперечність між су-об'єктивністю та соціальною сутністю індивіда. Про цю суперечність яскраво свідчать такі аспекти індивідуалістичного неприйняття світу, як соціальний песимізм, волюнтаризм та нігілізм.

Соціальний песимізм характеризується втратою віри у можливість зміни світу, відмовою від культурних засобів удосконалення індивіда та уявленням про те, що розвиток цивілізації шкодить людині. Він іде від романтичного скептицизму, який доводиться до крайньої межі.

Волюнтаризм – це спроба подолати наявну дійсність суб'єктивно, опинитися поза суспільством і мораллю. Це інтелектуальне зусилля спрямоване на утвердження суб'єктивного життя, і корениться у триумфі романтичної уяви, перетвореної в уявлення про повну свободу свідомості індивіда. Те, що у романтиків було умонастроєм, який живить роботу іронічної уяви, у представників «філософії життя» (Шопенгауер А., Ніцше Ф.) концептуалізується і висувається як підстава буття, метафізичний закон, що позбавляє сенсу соціальну діяльність індивіда. Виникає уявлення про розщеплення буття на ірраціональне життя і раціональну дійсність, становлення і те, що сталося.

Нігілізм – ще одна з тенденцій філософського мислення у розробці світоглядних ідей європейської філософії – означає заперечення всіх норм, принципів, законів, особливо тих, що встановлені суспільством, владою, релігією. Основними рисами нігілізму, за Ю. Давидовим, є такі: утрата етично-ціннісного підходу до світу і, перш за все, до людей; «нейтральність», що припускає одночасно і погане, і хороше, і добро, і зло; знуцально-холодне ставлення до самого себе; найсильніші спонуки, подані як неправдиві (наприклад, самогубство як останній обман у нескінченній низці обманів); утрачена мета (не знає, до чого докласти свої

сили), яка є суттю нігілістичної свідомості; утрата не тільки орієнтира, але й стимулу [2, с. 163].

Тема розладу, розірваності, розщепленості сутності людини пронизує модерну культуру (філософію, мистецтво). Як правило, вона споріднена з просвітницькою або романтичною критикою цивілізації, культури (державної машини, науки, техніки) і з наполегливими пошуками виходу з «кризи людськості». Ще Ж.-Ж. Руссо, який глибоко відчув і яскраво змалював той бік буржуазного прогресу, що відбирає у людини все людське, шукав вихід у «природному стані», який немовби повертає людині втрачену цілісність, багатство здібностей та потреб.

Потім Ф. Шиллер, який убачив страшну суперечність сучасної йому культури в розірваності «внутрішнього союзу людської природи», у зведенні людини до «обривка», «відбитка свого заняття», пов'язував можливість повернення до «цілісної людськості» із піднесеною і життєдайною дією краси. «Краса як об'єкт потягу до естетичної гри та «видимість» життя в художньому образі, що породжується грою, постає в очах Шиллера як єдиний шлях до подолання трагічної розірваності людської природи, її незавершеності. Тільки естетична гра завершує людяність у людині і тільки вона одна здатна повернути їй – через естетичну видимість – втрачені нею єдність, повноту та всебічність фізичних і духовних сил», – розмірковує В. Асмус [1, с. 282].

Тому всі трактування іронії, які ми зустрічаємо у філософських концепціях другої половини XIX ст., не виходять за межі її романтичного розуміння. Більше того, усі письменники втрачають цілісний, синтетичний підхід до іронії, властивий романтикам, і вирізняють у ній тільки той чи інший момент. Песимізм, волюнтаризм і нігілізм зумовлюють зміну іронічного бачення на основі ірраціонального закону буття і диференціацію романтичної іронії. Формується трагічна іронія – об'єктивний хід речей, в якому індивід стає жертвою обставин або іграшкою фатальної пристрасті. Його розумні наміри фатально приречені, а прагнення до сенсу запевне зазнає краху. Трагічна іронія припускає конфлікт між людиною з її сподіваннями й прагненнями та темною, непохитною долею, жертвою якої вона стає.

Момент невідання, фатальності стає вихідним у песимістичній доктрині А. Шопенгауера, що дала початок трагічній іронії в західній антропологічно орієнтованій філософії. Невідання і фатальність в його доктрині виникають не з потреби і не через трагічну випадковість, а через принципову відсутність закономірності волі, що ірраціонально діє. XIX ст. увело чимало найменувань для цієї іронії – іронія долі, життя, іронія подій тощо. Але найпоширенішим у філософії став термін «метафізична іронія». Відмінність цього типу іронії від античної іронії долі полягає в тому, що життява фатальність виявляється через свідомість індивіда, а отже, її сутність становить не драматична колізія дій, а страждання і помилкові форми цінностей і норм.

За умов загальної «безглуздості» буття постає питання про подолання власної долі, про досягнення свободи і сенсу всупереч життєвій фатальності. Воно вирішується за допомогою вольового зусилля, для якого

обирається вже відомий інструмент – іронія, що підносить людину над світом. У А. Шопенгауера інструмент іронії повною мірою не використовується і тлумачиться як незавершена іронія песимізму.

Погляди А. Шопенгауера близькі до романтичного сприйняття світу: протест проти сучасності з її наукою, романтичний культ генія і виокремлення мистецтва як вищої сфери докладання людських здібностей. Водночас, він виявив і надав теоретичного обґрунтування низці положень, які не мали місця в романтизмі і в яких він випередив свій час: негативно-критичне ставлення до всіх форм соціальної активності й розуму, до класичного раціоналізму, песимізм стосовно культурного й суспільного прогресу.

Хоча А. Шопенгауера вважають основоположником сучасного іронічного бачення, йому не властива іронічна налаштованість розуму, про що свідчить, зокрема, стриманий виклад його вчення про волю. Почасти це обумовлено зворотним боком метафізичної іронії – трагедією, в якій людина не винна, а почасти – раціоналістичними витоками його вчення про волю. «Літня людина шкандибає там і тут або відпочиває в якомусь кутку і являє собою тільки тінь, тільки примару свого колишнього єства. Що ж ще залишилося для руйнування, для смерті?.. Настає день, настає остання дрімота і сняться сни – саме ті сни, про які питав Гамлет у своєму знаменитому монолозі. Мені тільки здається, що ми бачимо ці сни і тепер» [6, с. 482].

За цим яскравим образом старості і близької смерті європейського людства криється підґрунтя окреслених А. Шопенгауером проблем і його глибоко песимістичного умонастрою. Наша свідомість неповноцінна, стверджує філософ, вона ставить собі мету і до чогось прагне, схильна до ілюзій раціоналістичної філософії і з оптимізмом дивиться в майбутнє. Справжня доля людини і її мета від свідомості прихована. Показати людству істинний (іронічний) хід речей, а відповідно, й нову життєву орієнтацію, він вважає справою своєї філософії.

У філософії А. Шопенгауера проступають різні грані іронічного бачення, що набуло подальшого розвитку у працях Ф. Ніцше, стурбованого долею людини. Філософ дав обґрунтування естетиці занепаду культури, постулюючи її трагедію та називаючи себе трагічним філософом. Ніцше доводить, що смішне – зворотний бік трагічного, його вічне перетворення. Єдність несумірного спричинює іронію буття. Його іронія – це іронія розчарованого романтика, наприклад: «Як мало радощів потрібно, – зауважує Ф. Ніцше, – більшості людей, щоб уважати життя гарним, – яка скромна людина!» [5, с. 279].

Німецький філософ відкидає романтичне протистояння ідеалу й дійсності. Його неявна, глибинна думка ґрунтується на тому, що існує лише несумісне, неймовірне, те, що сміється. Ф. Ніцше відмовляється визнавати суперечності, тому що вони припускають існування несуперечливого, а для філософа не існує нічого, крім суперечностей, тому вони перестають бути суперечностями. Класична філософія була зорієнтована на тотожність: Р. Декарт визначив: «*Cogito ergo sum*» («Мислю, отже, існую»). Існує тільки те, що мислить, й можливо, мислиме, хоча це вже проблематично. Те, що

мислить, традиційно зорієнтоване на несуперечливе. Для німецького філософа це неправильно, нещиро, нежиттєво.

Російський дослідник В. Мікушевич [3] вважає, що Ф. Ніцше був ближче до тези: «*Rideo ergo sum*» («Сміюся, отже, існую»). Але наразі постає питання, чи не смішний я, якщо я існую? Таким чином, іронія реальна лише настільки, наскільки вона іронізує (а не сміється) сама із себе. Сміх насторожує, тому що сміх може натякати: неспішне також існує, а це ж бо й смішно.

Ф. Ніцше не визнає примату «розуму у філософії», точніше розсудливості або розсудності. Тому він із таким запалом критикує діалектику Сократа. Вона дратує його спекулюванням на суперечностях, а протиставляти суперечностям несуперечливе означає розкладати, знищувати, принижувати життя. Життя трагічне, тому що воно занадто суперечливе й іншим бути не може. Раціоналістичне викриття суперечностей зводить наклеп на життя, заперечує його. «Чи не є науковість, – пише Ніцше, – лише страхом і ухиленням від песимізму? Тонкою самообороною проти істини? І, говорячи морально, дечим на кшталт боягузтва й брехливості? Говорячи неморально – хитрістю? О Сократе, Сократе, чи не в тому, можливо, й була твоя іронія?» [4, с. 49].

Іронія наявна у кожній фразі Ф. Ніцше, у кожному слові, у кожному звуці. Хто приймає його висловлювання за твердження, не вловлюючи в ньому одночасного самозаперечення, той потрапляє в пастку смішного, з героя іронії перетворюється на жертву прихованого й тим більш дошкульного висміювання. Всесвітньо-історична іронія Ф. Ніцше приводить до того, що спростовується й саме спростування сучасних нігілістичних цінностей, спростовується сам спростовник.

У його трактуванні іронія є виявом «історичної хвороби», тобто безсилля й страху сучасної цивілізованої людини перед майбутнім. Позбавлена творчих, пластичних сил, ця людина повинна приховувати своє безсилля під маскою освіченої людини – поета, вченого, політика. Цей духовний стан історично хворої людини філософ називає іронією. На думку Ф. Ніцше, історично-хворобливий настрій сучасної людини межує з песимізмом і цинізмом, страхом перед майбутнім. Отже, у Ф. Ніцше іронія стає не тільки ознакою естетичного й інтелектуального вдосконалення особистості, а й синонімом страху й розпачу.

Короткі сентенції німецького філософа нерідко вияскравлюють іронічну мудрість проникливого мислителя: «Злочинець, якому відомі всі обставини справи, не вважає свій учинок таким незбагненим і незвичайним, як його судді й огудники, покарання ж призначається йому саме відповідно до того подиву, який відчувають судді до вчинку, що здається їм незбагненим. Якщо захиснику якогось злочинця достатньо добре відомі і обставини злочину і все життя його клієнта до цього часу, то так звані пом'якшувальні обставини, які він наводить одну за іншою, кінець кінцем повинні пом'якшити провину до повного її зникнення». Але вимірювати міру покарання мірою відомостей, які маємо або які можна одержати з історії даного злочину, – чи не суперечить це всякій справедливості?» [5, с. 286–287].

Висновки. У своєму аналізі абсурдності традиційної системи цінностей Ф. Ніцше керувався нігілістичним прагненням зруйнувати її як застарілу і вибудувати іншу, що більше відповідає реальному живому життю. Його нігілістична іронія – це приклад крайнього розчарування і суб'єктивного руйнування, коли у душі іроніка вже майже не залишилося нічого святого й абсолютного, окрім хіба що самого життя. Тексти філософа нагадують лабіринт людського мислення, тому не підвладні повноті та завершеності процесу інтеграції. Стиль німецького філософа – це грайливе маскування, нескінченна іронія, парадоксальність, афористичність та метафоричність, тобто риси, які увиразнюють його доктрину «вічного повернення».

Список літератури

1. Асмус В. Ф. Немецкая эстетика XVIII века / В. Ф. Асмус. – М. : Искусство, 1963. – 311 с.
2. Давыдов Ю. Н. Эстетика нигилизма / Ю. Н. Давыдов. – М. : Искусство, 1975. – 271 с.
3. Микушевич В. Ирония Фридриха Ницше / В. Микушевич // Логос. – 1993. – № 4. – С. 199–203.
4. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки : соч. в 2 т. / Ф. Ницше ; пер. с нем. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 47–157.
5. Ницше Ф. Странник и его тень : избр. произв. в 3 т. / Ф. Ницше ; пер. с нем. – М. : REFL-book, 1994. – Т. 2. – С. 270–399.
6. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление : пер. с нем. – М. : Наука, 1993. – 670 с.

ПРОБЛЕМАТИКА ИРОНИИ В НИГИЛИСТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ Ф. НИЦШЕ

С. Н. Гейко, О. В. Данилкив

Аннотация. Проанализировано понятие «ирония» в философских взглядах Ф. Ницше. В своей критике абсурдности традиционной системы ценностей философ руководствовался нигилистическим стремлением разрушить ее как устаревшую и выстроить другую, которая, по его мнению, больше соответствует реальной жизни. Нигилистическая ирония Ницше является примером крайнего разочарования и субъективного разрушения устоявшихся метафизических систем. Такое понимание раскрывает черты модернистской иронии.

Ключевые слова: ирония, неклассическое понимание иронии, экзистенциал, логоцентризм, нигилизм, пессимизм, волюнтаризм.

THE CATEGORY OF IRONY: NIETZSHE'S PHILOSOPHICAL ANALYSIS

S. Geiko, O. Danilkiv

Annotation. The article is devoted the problem of nihilism in philosophy of Nietzsche and philosophical research of irony category. In critique of the absurdity of traditional values systems nihilistic philosopher guided by the desire to destroy it as outdated and build another, which, in his opinion, is

more consistent with real life. Nietzsche's nihilistic irony is an example of extreme disappointment and subjective sustainable metaphysical systems. Non classical interpretation of ironical discourse denies the overpower of logocentrism and rehabilitates the direct human feelings sphere.

Key words: irony, non classical characteristic of irony, existential, logocentrism, nihilism, pessimism, voluntarism.

УДК 168.522

ЕКЗИСТЕНЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ: БУНТ І ЛЮДСЬКА ПРИРОДА У ФІЛОСОФІЇ А. КАМЮ

***I. С. Матвієнко, кандидат філософських наук
malushka20@ukr.net***

Анотація. *На перший план у статті виходять роздуми французького філософа-екзистенціаліста А. Камю, який розглядає життя як ірраціоналістичний абсурдний процес, який не має змісту та закономірностей. Головна роль, на думку Камю, належить людині, яка стикається з ірраціональністю світу. Найголовніше призначення людини, – на думку Камю, – зрозуміти, у чому суть людини бунтівної, та чи можливо тільки за рахунок бунту виправдовувати будь-які дії людини. Саме те, що людина не погоджується з даною ситуацією, і той момент, що визначає слово «ні», є визначальним для людської природи.*

Ключові слова: *людина, людська природа, бунт, абсурд, існування.*

Проблема людської природи та абсурдності людського існування в епоху повної глобалізації суспільства набуває значної актуальності. Адже саме у ХХІ ст. відбувається нівелювання цінності людського життя, її свободи та почуттів. Чи варте життя того, щоб його прожити, – запитує себе А. Камю. Досліджуючи цю проблему, він впритул підходить до проблеми абсурдності людського існування. Актуальність проблеми природи людини, що нерозривно пов'язана зі станом бунту в людині, та визначена тим, що в сучасному суспільстві люди знаходяться в стані невизначеності та кризи релігійності. Поняття бунту в людині не пов'язане з поняттям повстання як такого, це індивідуальний процес для окремого індивіда. Бунт – одна з найголовніших змін у людині, представлених у нашому реальному житті, від якого ми не повинні втікати, а маємо визначити наші цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема людини та абсурдність її існування досить широко розкривається в роботах представників російської та української філософських шкіл, а саме: І. Бичка, К. Долгова, Н. Маньковської, Б. Маркова, Д. Наливайка, Б. Парахонського,